

Arkeologisk undersökning
HJORTNÄSHEDEN

RAÄ 39, Leksands socken och kommun, Dalarna

A RKEOLOGISK RAPPORT

2009:15

Dalarnas museum

Arkeologisk undersökning

HJORTNÄSHEDEN

RAÄ 39, Leksands socken och kommun, Dalarna

Fredrik Sandberg

ARKEOLOGISK RAPPORT

2009:15

Dalarnas museum

Renritning: Fredrik Sandberg

Form: Eva Carlsson

Vinjett: Sven-Olof Gudmunds

Framsida: Undersökningsområdet betraktat ovanifrån, med Siljan nedanför. Foto:
Britt-Marie Hägerman.

Rapporten kan beställas från Dalarnas museum, Box 22, 791 21 FALUN
tfn 023-76 55 00, fax 023-283 58, e-post info@dalarnasmuseum.se

© Lantmäteriverket Gävle 2006. Medgivande MS2006/02203

© Dalarnas museum 2009

Tryck: Dalarnas museum, Falun, 2009

ISSN 1400-8815

Innehåll

Inledning	5
Syfte.....	6
Metod.....	6
Kunskapsläge.....	6
Undersökningen.....	9
Anläggningar.....	9
Resultat	12
Fynd	13
Datering.....	13
Tolkning.....	13
Sammanfattning	14
Referenser.....	15
Arkiv	15
Tekniska och administrativa uppgifter	15

Inledning

Under markarbetena för nya lokalvägar inför småhusbyggnation i slutningen ner mot Siljan i Hjortnåsheden (figur 1), upptäckte privatpersonen Klas-Håkan Landström i Leksand fornlämningar i maj 2008. Fornlämningarna bestod av mindre nedgrävningar med kol/sot, rödbränd sand samt skärvig och skörbränd sten som han bedömde var av stenålderskaraktär. Klas-Håkan anmälde upptäckten direkt till Dalarnas museum som i sin tur gjorde en anmälan till Kulturmiljöenheten på Länsstyrelsen Dalarna. För att inte fördröja vägbyggnationen beslutade länsstyrelsen att Dalarnas museum omgående skulle genomföra en mindre arkeologisk undersökning, Ist dnr 431-6912-08. Undersökning utfördes samma vecka i maj och bekostades av Riksantikvarieämbetet.

Figur 1. Översiktskarta över Österviken och Leksand med undersökningslokalen markerad. Skala 1:100 000.

Syfte

Syftet med den i all hast tillkomna undersökningen var att undersöka de framkomna lämningarna. Lämningarna skulle dokumenteras samt i möjligaste mån funktionsbestämmas och dateras.

Metod

Den aktuella maskinavbanade vägsträckan handrensades och samtliga påträffade lämningar som bedömdes kunna vara skapade av människor mättes in med totalstation och undersöktes. Lämningarna snittades, grävdes ut till 50% och fyllningen vattensällades med 3 mm maskstorlek, med undantag för A2, 15 och 21 som undersöktes och sällades i sin helhet. Dateringsprov togs ur de anläggningar som dels ansågs representativa, dels där det fanns förutsättningar för att få bra prov som inte riskerade att ha kontaminerats med yngre material. Undersökningsyta och anläggningar fotograferades och beskrevs. Proverna skickades för vedartsanalys och ¹⁴C-datering till Thomas Bartholin respektive Ångströmlaboratoriet i Uppsala.

Kunskapsläge

Vägsträckan låg i södra änden av ett större detaljplaneområde som Dalarnas museum utredde inför den nu aktuella byggnationen (Carlsson & Sandberg 2006). I området som i historisk tid tillhört Hjortnäs och Sunnanängs byar, påträffades de för hela Siljansområdet typiska förhistoriska lämningarna, boplatser, gravar och blästplatser. Karaktäristiskt för de förhistoriska lämningarna i Siljansområdet är att alla ligger strax ovan Siljans gamla högvattennivå på 163–164 m.ö.h och upp till ca 170 m.ö.h. Det verkar således som att Siljans nivå varit relativt stabil ända från stenåldern (Sandberg 1996).

De av Landström påträffade lämningarna bedömdes vara från sten- eller bronsåldern, vilket inte var förvånande då fler boplatslämningar är kända på östra sidan av Österviken. Vid Orsand har en stor s.k. gropkeramisk boplatz från yngre stenålder delundersökts, fornlämning nr 31:2 i Leksands socken (FMIS). Flera fynd av skärvsten, avslag och stenverktyg strax ovan högvattennivån längs med Österviken indikerar sannolikt boplatser från stenålderns olika perioder. Det är spår efter jägare och samlare.

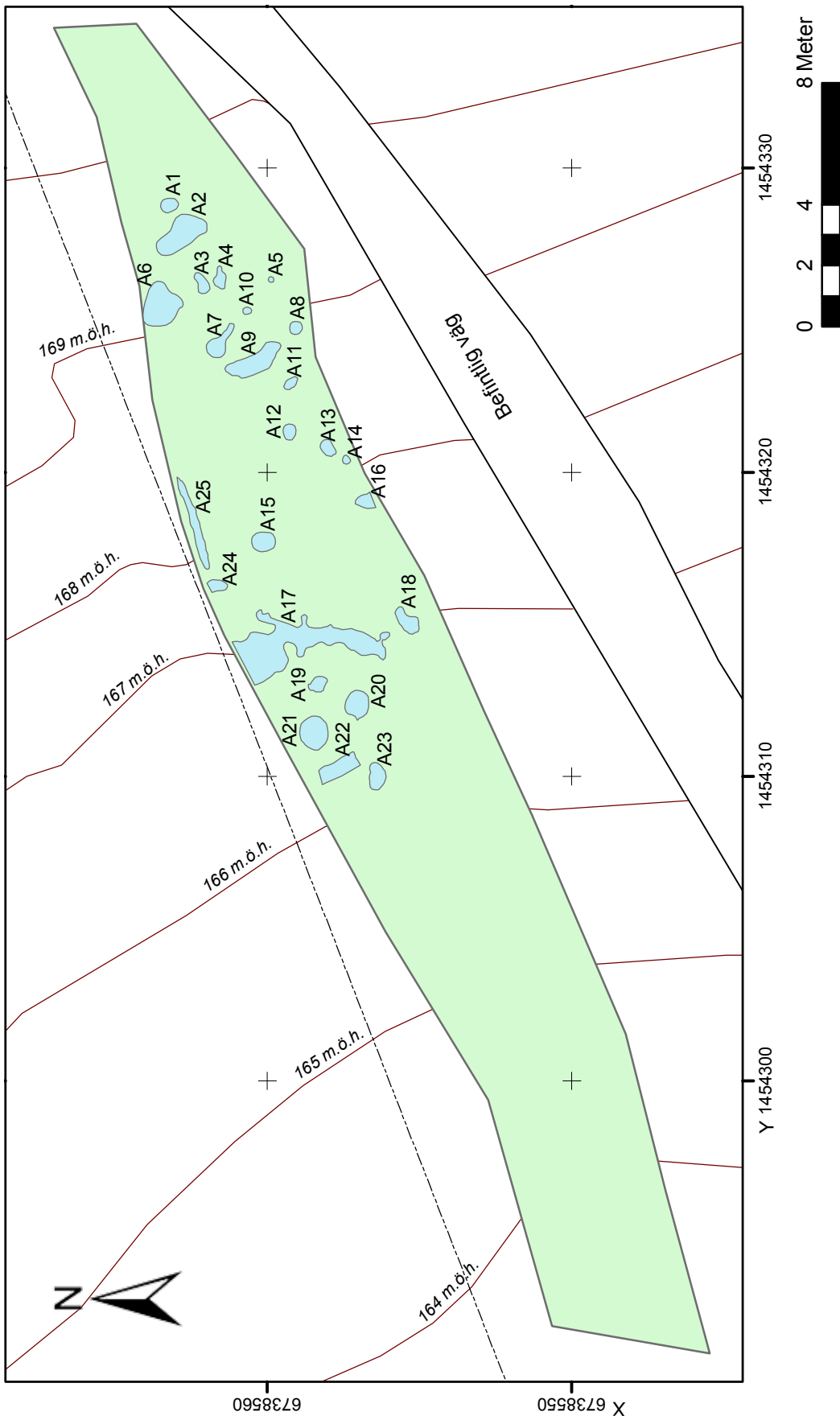
En annan karaktäristisk förhistorisk lämningstyp är de ofta små och relativt oansenliga gravanläggningar som ligger på båda sidorna om Österviken. De kallas för insjögravar eller skogsgravar. Platserna kännetecknas av enstaka eller i små grupper belägna rösen och röseliknande stensättningar anlagda vid och exponerade mot vattnet. På den lilla Lissön i Byrviken mitt emot undersökningsytan finns t.ex. ett helt gravfält. Mycket få gravar av denna typ i Siljansområdet är undersökta, men det rör sig om brandgravar, i huvudsak från perioden 400–700-talen e.Kr.

Figur 2. Den befintliga vägen upp från båthuset sedd från SSV med blästplats Raä 39 till höger. En slaggoarp ligger under stubben. Foto: Britt-Marie Hägerman.

Figur 4. Plan över undersökningsytan och undersökta anläggningar/lämningar. Skala 1:200.

Figur 5. Undersökningsområdet sett från öster. Foto: Britt-Marie Hägerman.

Undersökningen

Den nya vägen gick från Siljansvägen i öster utför sluttningen och ner till Siljans strand i Österviken. Den delsträcka som närmare undersöktes låg i den nedre delen, 15 m från stranden och var 50 m lång (ÖNÖ-VSV) och 3–7 m bred. Två äldre strandterrasser berördes, dels en nedre på ca 165 m.ö.h. 3–4 m ovanför Siljans nivå, dels en övre på ca 168 m.ö.h. (figur 4).

Tre arkeologer från Dalarnas museum undersökte platsen under knappt två arbetsdagar, Klas-Håkan Landström ingick i arbetsstyrkan. Efter den inledande manuella rensningen kunde vi snabbt konstatera att det främst var på den övre terrassen och dess sluttning ner mot den lägre som lämningarna orienterade sig. Lämningarna avtecknade sig som ett 30-tal färgningar mot den ljusa, grova sandbotten (figur 5). Vissa bestod i stort sett endast av kolinblandad sand, varav några även med skörbränd sten, andra bestod av urlakad mylla med mer eller mindre skörbränd eller skärvig sten.

Anläggningar

Efter finrensningen bedömdes sammanlagt 25 lämningar vara anläggningar eller möjliga sådan varför de undersöktes (figur 4).

A1

Mörkfärgning, oval, 0,67x0,45 m stor och ca 0,2 m djup, med diffusa avgränsningar. Den bestod av vit, urlakad sand, kol/sot och lite skörbränd sten. I norra kanten fanns en mörk, humös fyllning, 0,15 m i diameter. Sannolikt var anläggningen en naturbildning.

A2

Härd, långsträckt, 1,75x0,70 m stor och 0,2–0,3 m djup, med relativt plan botten. Fyllningen bestod av kol/sot, skärvig och skörbränd sten och vit, urlakad sand. Anläggningen grävdes ut helt och 100% av fyllningen sållades (figur 5).

A3

Ljulfärgning, oval, 0,65x0,36 m stor. Den bestod av ljus, urlakad sand med enstaka skärviga stenar. Anläggningen hade diffusa kanter och botten, varför den sannolikt var en naturbildning.

A4

Mörkfärgning, oregelbunden, 0,75x0,43 m stor, med diffusa avgränsningar och botten. Fyllningen bestod av ljus, urlakad sand, sot och en liten koncentration med skärvsten i centrum. Lämningen var lika diffus som A3. I östra kanten var en störformad nedgrävning, 0,14 m i diameter och 0,27 m djup, sannolikt en rotgång. Sannolikt var hela anläggningen en naturbildning.

Figur 6. Härden A2 snittad och undersökt. Sedd från SV. Foto: Fredrik Sandberg.

A5

Mörkfärgning, rund, 0,15 m i diameter, bestående av några skärvstenar och sot i sand.

A6

Kolningsgrop, närmast oval, 1,5x1,2 m stor och 0,47 m djup med relativt tvära sidor och lätt rundad botten. Fyllningen bestod i huvudsak av kol- och sotblandad sand, med enstaka skärvstenar, bränd kvarts och en knacksten (F1). I NV kanten låg sentida skräp (figur 7).

Figur 7. Kolningsgrop A6 snittad och undersökt. Sedd från SV. Foto: Fredrik Sandberg.

A7

Mörkfärgning, närmast rund, 0,55–0,60 m i diameter och 0,3 m djup, med en 0,65 m lång utlöpare i SÖ. Den bestod av urlakad, sotig sand med en del skörbränd sten och en del av ett avslag (F2). I utlöparen fanns rödbränd sand, 0,6 m ner och 0,35 m bred. Sannolikt var anläggningen en naturbildning.

A8

Kolningsgrop, rund, ca 0,4 m i diameter och 0,25 m djup, med skålförmad profil. Fyllningen bestod av kol- och sotbemängd sand.

A9

Kolningsgrop, avlång, 1,95x0,6 m stor och 0,26 m djup, med tvär nedgrävning i SÖ och flackare i NV. Fyllningen bestod av mycket kol- och sot i sanden (figur 8).

Figur 8. Britt-Marie dokumenterar sektionen i kolningsgropen A9, sett från V. Foto: Fredrik Sandberg.

A10

Skärvstensförekomst, rund, 0,2 m i diameter, med diffus avgränsning. En skärvsten påträffades på 0,1 m dj i den grova sanden.

A11

Skärvestensförekomst, oval, 0,55x0,30 m stor, bestående av skärvig sten och sand, dvs. ingen nedgrävning.

A12

Mörkfärgning, närmast oval, 0,5x0,4 m stor med obetydligt djup. Den bestod av sand med kol-/sotstänk samt enstaka skärvesten.

A13

Mörkfärgning, närmast oval, 0,60x0,45 m stor, med diffusa kanter och en möjlig botten ca 0,15 m ner. Den bestod av sand, sot och lite mylla. Sannolikt var det ingen nedgrävning.

A14

Mörkfärgning, närmast rund, 0,25 m i diameter. Den bestod av sand, sot och lite mylla. Sannolikt var det ingen nedgrävning.

A15

Nedgrävning, oval, 0,8x0,6 m stor och 0,3 m djup. Hela fyllningen sållades och bestod av sand, skärvesten och kol.

Figur 9. Exempel på lämning som vid undersökningen visade sig vara en naturbildning, A18 från V. Foto: Fredrik Sandberg.

Figur 10. Kolningsgrop A20 syns i förgrunden och härd A21 till vänster, sedda från S. Foto: Fredrik Sandberg.

A16

Mörkfärgning, 0,6x0,5 m synlig, fortsatte in i södra schaktkanten. Den bestod av sot och vit, urlakad sand. Den urlakade sanden fortsatte 0,17 m ner. Det var ingen nedgrävning.

A17

Svämlager, långsträckt och flikig, ca 5 m lång och 0,4–1,4 m brett. Det bestod av i huvudsak vit, urlakad sand längs med kanterna och svämmad kol- och sotig sand innanför samt enstaka sten. En av stenarna var flat, 0,30x0,22 m stor, och låg på 0,06 m djup ner i sanden 1,0 m norr om svämlagrets södra ände.

A18

Svämlager, oregelbundet, 0,95x0,75 m stor av samma karaktär som A17 (figur 9).

A19

Ljusfärgning, oregelbunden, 0,60x0,45 m stor och 0,1 m djup med ojämn botten. Den bestod främst av vit, urlakad sand men också lite kol/sot. Sannolikt en naturbildning.

A20

Kolningsgrop, närmast rund med liten utvidgning mot väst, 0,95x0,75 m stor, och skålformad nedgrävning, 0,21 m djup.

Fyllningen var homogen och bestod av kol- och sothaltig sand, kolstybb samt halvt förkolnat trä och enstaka skärvstenar (figur 10).

A21

Härd, oval, 1,05x0,80 m stor och 0,15 m djup med skålad botten. Fyllningen bestod av kol- och sothaltig sand samt halvt förkolnat trä som i A20. 100% av fyllningen sållades.

A22

Kolningsgrop, närmast rektangulär, 1,25x0,50 m stor och 0,07 m djup med relativt plan botten. Fyllningen bestod av kol- och sothaltig sand, kolstybb samt halvt förkolnat trä och enstaka skörbränd sten som i A20.

A23

Nedgrävning, närmast oval, 0,85x0,55 m stor och 0,18 m djup med skålad botten. Fyllningen bestod av lätt kolhaltig sand, svallgrus samt några skärvstenar. Mot botten låg ett kollager.

A24

Mörkfärgning, 0,6x0,4 m synlig, fortsatte in i norra schaktkanten, och 0,08 m djup med diffust skålad botten/svacka. Den bestod av rödbrun, lätt humös sand. Det var ingen nedgrävning.

A25

Mörkfärgning, långsmal, 3,0x0,2–0,3 m stor. Den bestod av rödbrun, lätt humös sand samt lite sot. Kraftiga järnutfällningar har bildats som i en rännil norr om och under mörkfärgningen som sannolikt var en naturbildningen.

Resultat

Den första bedömningen var att lämningarna var från någon period under sten- eller bronsåldern, men fältundersökningen gav tydliga indikationer om att det antagligen inte helt stämde. En hel del visade sig vara naturbildningar i form av mörkfärgningar, urlakningar, rotgångar och små ravinbildningar, vilka delvis fyllts med material efter mänsklig verksamhet på platsen. Men fyra av dessa naturbildningar innehöll t.ex. skärvstenar. Av de resterande 11 anläggningarna kunde de som var möjliga att typbestämma föras till två olika kategorier, dels härdar, A2 och 21, och skärvstensförekomster, A10 och 11, dels lämningar efter kolning, A6, 8, 9, 20 och 22. Det skulle alltså kunna vara så att härdar och skärvsten var lämningar efter en boplats eller ett viste från någon period under stenåldern, medan kolningen borde kunna hänföras till järnframställningen i området under yngre järnålder och kanske framförallt till den intilliggande vikingatida blästplatsen,

Figur 11. Klas-Håkan letar fångst i vattensället. Foto: Fredrik Sandberg.

<i>Fyndnr</i>	<i>Sakord</i>	<i>Material</i>	<i>Storlek (mm)</i>	<i>Vikt (g)</i>
F1	Knacksten	Bergart	85x75x45	368,0
F2	Avslag	Tuff	21x16x3	1,2

Figur 12. Fyndlista.

<i>Prov nr</i>	<i>Material</i>	<i>¹⁴C BP (före 1950)</i>	<i>Kalibrerat 1σ (68% sannolikhet)</i>	<i>Kalibrerat 2σ (95% sannolikhet)</i>	<i>Provläge</i>
Ua-38254	Tall <50 år	1 149±33	780-970 AD	770-980 AD	A2, L3
Ua-38255	Tall <30 år	1 060±30	900-1 020 AD	890-1 030 AD	A6
Ua-38256	Gran <25 år	1 254±31	685-780 AD	670-870 AD	A20
Ua-38257	Björk <30 år	1 185±32	780-890 AD	720-970 AD	A23

Figur 13. Tabell över resultaten från ¹⁴C-analyserna.

raä 39. De få påträffade fynden och skärvstenens utbredning gav ingen bättre vägledning, för skärvsten påträffades över hela ytan och ett fynd låg i en av naturbildningarna.

Fynd

Förutom spridd skärvsten och skärvstenskoncentrationer påträffades få fynd. En del splinterliknande sten framkom, de skulle kunna vara från redskaps-tillverkning, samt ett mycket osäkert avslag. Två klara fynd påträffades och tillvaratogs (figur 12). Avslaget F2 låg i en naturbildning, medan knackstenen F1 låg i en kolningsgrop, A6.

Datering

Fyra ¹⁴C-analyser utfördes av kol med 30–50 års egenålder från i Härd A2, kolningsgrop A6 och 20 samt från nedgrävning A23, se tabellen figur 13. De gav en relativt entydig datering, 700-tal fram till början av 1000-talet, dvs. i huvudsak vikingatid. Det verkar således inte föreligga någon tidsskillnad mellan boplatzlämningarna och kolningslämningarna.

Något som komplicerar dateringen är dock att vi också påträffade knackstenen, F1, och avslaget, F2, samt en del splinter som kan vara ett resultat av stenredskaps-tillverkning. Dessa bör vara spår efter en betydligt äldre verksamhet på platsen och som vi inte fångat upp i någon ¹⁴C-datering.

Tolkning

Det verkar således som lämningarna A2, 6–11, 20–23 i huvudsak hör samman med den intilliggande blästplatsen raä 39 från slutet av vendeltid och vikingatid. På terrassen ovanför, ca 20 m NÖ om blästugnen/-arna och 5–10 m NÖ om en rostringsplats, har man vistats under de dagar eller perioder man bedrivit järnframställning på platsen. I detta område har man också till del framställt det kol som använts i processen. Det är mycket ovanligt att man påträffar spår efter järnframställarnas rastplats vid förhistoriska blästplatser. Med tanke på läget en bra bit från den förmodade vikingatida bebyggelsen i förslagsvis Noret eller Hjortnäs har man kanske behövt uppehålla sig vid blästplatsen flera dygn i sträck. Några spår efter någon koja eller liknande påträffade vi dock inte.

En naturlig fråga är varför vi inte hittade lämningarna i samband med den arkeologiska förundersökningen av blästplatsen som gjordes 2007, med tanke på att det uttalade syftet var att avgränsa fornlämningen (Sandberg 2008). Det finns två orsaker, varav en av rent praktiskt slag och en ren felbedömning. Den praktiska var att det på platsen stod tät, snårig skog som var besvärlig att ge sig in i vid förundersökningen. Felbedömningen bestod i att vi 2007 antog att blästplatsens utbredning begränsades till den nedre terrassen.

Trots att merparten av lämningarna kan föras till blästplatsen fanns det även spår efter stenålder i materialet. Åtminstone knackstenen, F1, och avslaget, F2, visar på detta. En knacksten är en liten, handhållen rund sten som använts som en sorts hammare. Typen har förekommit under en mycket lång tidsrymd och använts för att tillverka stenverktyg, men även för andra praktiska göromål. Avslaget är en restprodukt vid framställning av stenverktyg. En närmare tidsbestämning har vi dock inte kunnat göra och vi vet heller inte vilken typ av verksamhet som bedrivits eller hur omfattande den varit.

Sammanfattning

I samband med markarbeten för en ny lokalväg för planerad småhusbebyggelse påträffades av en händelse ålderdomliga nedgrävningar med kol/sot, rödbränd sand samt skärvig och skörbränd sten av stenålderskaraktär strax ovanför Siljans strand. En mindre undersökning kom snabbt till stånd, varvid den berörda vägsträckan handrensades och 25 lämningar undersöktes. De flesta visade sig vara naturbildningar, men fyra av dessa innehöll bl.a. skärvsten. Av resterande 11 anläggningarna var två härdar, två skärvstensförekomster och fem kunde kopplas till förhistorisk kolning. Fyra ¹⁴C-analyser av material från: en av härdarna, två kolningsgropar och en nedgrävning, gav dateringar från 700-tal fram till början av 1000-talet, dvs. yngre vendeltid-vikingatid. Lämningarna verkar därför i huvudsak höra samman med den endast 10–20 m söder om liggande blästplatsen, fornlämning 39. Kanske utgjorde denna yta järnframställarnas rast- och matlagningsplats under de dagar eller perioder man bedrev framställningen och kanske kommer en del av den skörbrända stenen från dessa härdar. I detta område har man också till del framställt det kol som använts i processen.

Trots järnåldersdateringarna fanns det även spår efter stenålder i materialet. Åtminstone en knacksten och ett avslag visar på detta och kanske också en del av skärvstenen.

Referenser

- Carlsson, Eva & Sandberg, Fredrik. 2006. *Arkeologisk förstudie av Hjortnäsheden inför planerad förtätning av bebyggelsen, Leksands socken och kommun, Dalarna*. Dalarnas museum arkeologisk rapport 2006:5. Falun.
- Sandberg, Fredrik. 1996. *Öjastrand. Järnframställning och boplatser. Arkeologisk utredning av planområde i Rättviks socken och kommun med jämförande studier av Siljansområdet*. Dalarnas museum arkeologisk rapport 1996:1. Falun.
- Sandberg, Fredrik. 2008. *Arkeologisk förundersökning Hjortnäsheden, fornlämning nr 39 i Leksands socken och kommun, Dalarna*. Dalarnas museum arkeologisk rapport 2008:2. Falun.
- Serning, Inga. 1973. *Förhistorisk järnhantering i Dalarna*. Stockholm.

Arkiv

FMIS. Riksantikvarieämbetets fornminnesinformation, www.fmis.raa.se/fmis/

Tekniska och administrativa uppgifter

Länsstyrelsens diarienummer:	431-6912-08
Länsstyrelsens beslutsdatum:	2008-06-18
Ekonomiska kartan:	13F 7a NO
Socken:	Leksand
Fastighet:	Noret 13:13
Koordinater, SV (RT 90 2,5 gon V):	X6738546 / Y1454291
Höjd (RH70):	169/166 m.ö.h.
Uppdragsgivare:	Samhällsbyggnadskontoret, Leksands kommun
Finansiering:	Riksantikvarieämbetet
Vedartsanalyser 14C-analyser	Thomas Seip Bartholin, Hamburg Ångströmlaboratoriet, Uppsala universitet
Inmätning i koordinatsystem	Lantmäteriet, Leksand
Fältarbetstid:	2008-05-08 – 2008-05-09
Undersökningsyta:	250 m ²
Tidsåtgång:	36 tim
DM projektnummer:	1402
Arkeologisk personal:	Britt-Marie Hägerman Fredrik Sandberg Klas-Håkan Landström
Projektansvarig:	Fredrik Sandberg

Dokumentationsmaterialet förvaras på Dalarnas museum.

Besöksadress: Stigaregatan 2-4, tfn: 023-76 55 00

Postadress: Box 22, 791 21 Falun

www.dalarnasmuseum.se